Ignácz Kúnos'un Macar Bilimler Akademisine Sunduğu Raporlarda Esir Rusya Türkleri ve Bazı Kültür Ögeleri*

Melek ÇOLAK**

ÖZ

I. Dünya Savaşı sırasında Rus hâkimiyeti altında bulunan Müslüman Türkler (Kazan Tatarları, Kırım Tatarları, Başkurtlar, Mişerler, Nogaylar, Kumuklar, Türkmenler), Rus ordusunda savaşmak zorunda kaldılar. Avusturya-Macaristan ordusuna esir düşen Rus ordusundaki bu Türk kökenli askerler için Avusturya-Macaristan topraklarında iki esir kampı kuruldu.

I. Dünya Savaşı yıllarında Avusturya-Macaristan topraklarında bulunan esir kampları Macar bilim adamlarına dil bilimi, antropoloji, folklor gibi alanlarda araştırma yapmaları için imkânlar sunmuştur. Esir Tatar askerlerin yerleştirildiği iki kamp özellikle Macar bilim adamları ve doğulu milletlerin Macarlarla olan akrabalığının araştırılmasını ve onlarla ilişkilerin sıklaştırılmasını amaç edinen Macar Turan Derneği açısından çok önemli idi. Bu derneğin, esir kamplarında araştırma yapılması yönündeki teklifini Macar Bilimler Akademisi kabul etti. Gerekli araştırmayı yapmak üzere bazı bilim adamlarını görevlendirdi.

Bu bilim adamlarından biri Macar Türkolog Ignácz Kúnos idi. Kúnos savaş yıllarında esirler arasında folklor malzemeleri topladı. Bu verileri ve düşüncelerini 3 Ocak 1916 tarihinde yapılan Macar Bilimler Akademisinin toplantısında rapor olarak sundu. *Jelentés a mohamedan fogolytáborokban végzett tanulmányokról* (Müslüman Esir Kamplarında

* Bu çalışma, 22-26 Mayıs 2017 tarihinde Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenen *VIII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı'nda* "Türkolog Ignacz Kunos'un I. Dünya Savaşı Yıllarında Tatar Esir Kampları İle İlgili Macar Bilimler Akademisi'ne Sunduğu Raporları ve Türkoloji Açısından Önemi" adıyla yalnızca sözlü olarak sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

** Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Muğla/ Türkiye
E-posta: cmelek@mu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8727-1003, DOI: 10.32704/erdem.749081
Makale Gönderim Tarihi: 02.07.2019 * Makale Kabul Tarihi: 15.04.2020 * (Araştırma Mk.)

Yapılan İncelemeler Hakkında Rapor)" adı altında Akademiye sunduğu bu rapor aynı yıl *Budapesti Szemle* adlı dergide "Tatar foglyok táborában (Tatar Esirlerin Kampında)" adıyla yayımlandı. Kúnos tekrar gözden geçirdiği raporlarını 1918 yılında *Magyar Figyelő*'de tekrar yayımladı.

Kúnos raporunda Kırım Tatarlarından Kazan Tatarlarına, Başkurtlardan Mişerlere, Nogaylardan Türkmenlere kadar esirlerin duygu ve düşünce dünyasına tanık olmuş, bunları dile getirmiş, onlardan örnekler sunmuştur. Onun raporları Türkoloji, antropoloji, tarih gibi disiplinlere önemli kaynak oluşturduğu gibi, esir kamplarının araştırmacılar açısından bir okul görevini gördüğünü göstermekte, Macar Türkolojisinin önemini ortaya koymaktadır. Ayrıca esir kamplarındaki sosyokültürel yaşam hakkında bilgiler verilmektedir.

I. Dünya Savaşı sırasında kurulan esir kampları sosyokültürel bakımdan yeterince araştırılmamış bir konudur. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu topraklarında kurulan esir kampları bu bağlamda incelenmeye muhtaçtır. Kúnos'un bu döneme ışık tutan raporları ülkemizde hemen hemen hiç araştırma konusu olmamıştır. Bu çalışmada Kúnos'un Macar Bilimler Akademisi'ne sunduğu raporlarının ışığında, adı geçen esir kamplarında yaşayan Müslüman Türk esirlerin sosyokültürel durumları, kültür tarihine katkı amacıyla, dönemin Türk-Macar ilişkileri çerçevesinde ortaya konulacaktır. Ayrıca, Macar Bilimler Akademisi'ne Kúnos, tarafından sunulan raporlar ile esir kamplarına giriş süreciyle ilgili Macar Bilimler Akademisi Arşivi (Magyar Tudományos Akadémia Levéltára) ve Macar Etnografya Müzesi Arşivi'nde (Magyar Néprajzi Múzeum Levéltára) bulunan Kúnos'a ait şahsi mektuplar, giriş süreci ile ilgili resmi yazışmaları oluşturan arşiv malzemesinden yararlanılarak, bu alanda yeni belgeler bilim dünyasına sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ignácz Kúnos, Macar Türkologlar, Macar Turan Cemiyeti, Tatar Esirler, Türkoloji

Captive Russian Turks and Some Cultural Elements in the Reports Ignácz Kúnos That are Presented to the Hungarian Academy of Sciences

ABSTRACT

The Muslim-Turkic soldiers (Kazan Tatars, Crimean Tatars, Bashkirs, Mishars, Nogais, Kumyks, Turkmens) under Russian domination had to fight in the Russian armed forces during the First World War. Two prison camps were built in the Austro-Hungarian territory for these soldiers of Turkic origin who were in the Russian army and captured by the Austro-Hungarian army.

During the World War I, war prisoner camps located within the borders of Australian-Hungarian lands provided opportunities for Hungarian scholars to conduct research in different fields such as linguistics, anthropology and folklore. Two camps where Tatar war prisoners were kept were of special importance for Hungarian scholars and the Hungarian Turan Association aiming to investigate the kinship relations between eastern nations and Hungarians and to intensify the relationships with these eastern nations. The proposal of this association for conducting research in war prisoner camps was approved by Hungarian Academy of Sciences and they appointed some scholars to conduct this research.

One of these scholars was Hunarian Turcologist Ignácz Kúnos. Kúnos collected some folkloric data from war prisoners during the war. He presented the collected data and his personal opinions as a report in a meeting of Hungarian Academy of Sciences on 3 January 1916. The reported presented to the academy with the name of "Jelentés a mohamedan fogolytáborokban végzett tanulmányokról" (Report of the investigations conducted in Muslim was prisoner camps) was also published in a journal called *Budapesti Szemle* in the same year as an article entitled as "Tatar foglyok taboraban" (In the camp of Tatar war prisoners). After revising his reports, Kúnos published them again in *Magyar Figyelő* in 1918.

In his reports, Kúnos gives information and examples about the worlds of emotions and thoughts of war prisoners including Crimean and Kazan Tatars, Bashkirs, Mishars, Nogais and Turkmens. His reports have become important sources for Turcology and anthropology studies and also served the function of a school for war prisoner camp researchers and thus, reveals the importance of Hungarian Tucology. Moreover, information about socio-cultural atmosphere in the war prisoner camps is also provided.

Prisoner camps established during World War I have not been researched adequately in terms of socio-cultural aspects. The prison camps established on the territory of the Austro-Hungarian Empire need to be examined in this context. Kúnos' reports that shed light on this period have hardly been the subject of research in our country. In this study, the sociocultural conditions of Muslim Turkish prisoners living in the camps mentioned in line with the reports submitted by Kúnos to the Hungarian Academy of Sciences will be revealed within the framework of the Turkish-Hungarian relations of the period in order to contribute to the cultural history. In addition, the reports submitted by Kúnos to the Hungarian Academy of Sciences, the Hungarian Academy of Sciences Archive (Magyar Tudományos Akadémia Levéltára), the personal letters of Kúnos at the Hungarian Museum of Ethnography Museum (Magyar Néprajzi Múzeum Levéltára), and the archive material for the entry process will be used and presented to the world of science.

Keywords: Ignácz Kúnos, Hungarian Turcologists, Hungarian Turan Association, Tatar Prisoners of War, Turcology.

Giriş

I. Dünya Savaşı yıllarında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırları içerisinde kurulan esir kamplarından ikisine, Estergom şehri yakınlarındaki Kenyérmező ve Éger şehrindeki esir kamplarına Rus tebaası olan ve esir düşen Türk-Müslüman askerler yerleştirildiler (Seres 2006: 153; Kúnos 1916: 209). Esir kamplarının kurulması Macar araştırmacılara antropolojik, dil bilimi, folklor araştırmaları yapabilmeleri için fırsat sunduğundan (Seres 2006: 154), Macarlarla akraba veya akraba olduğu varsayılan Avrupalı ve Asyalı halklarla bağlantı kurmayı isteyen, 1910 yılında kurulan (Németh 1931: 132; A Turán olvasóihoz 1918: 514-515), bu alanda birçok faaliyet yürüten (Jelentes a Magyar Keleti 1918: 32) Macar Turan Derneği (Magyar Turáni Társaság), esir kamplarında bulunan bilimsel imkânlardan yararlanmak için bir girişimde bulundu (Seres 2006: 155).

1. Macar Türkolog Ignácz Kúnos'un Esir Kamplarına Girişi

Turan Derneği adına müdür yardımcısı Alajos Paikert'in esir kamplarında inceleme yapmak için Akademinin üyelerine iş birliği teklif ettiği ve 7 Ekim 1914'te Macar Bilimler Akademisine verdiği dilekçesi görüşüldükten sonra kabul edildi (A Magyar Tudományos 1914: 706-707). Akademinin 8 Mart 1915 tarihinde yapılan toplantısında esirlerin incelenmesi için başvuran yedi akademisyene araştırma yapmak için izin verildi (Seres 2006: 156; Jelentés az esztergomi 1916: 63). Bu kişiler Oset ve Votyak dilini inceleyen Ármin Vámbéry'nin öğrencisi Fin-Ugorist Bernát Munkácsi, Zsigmond Simonyi, Mihály Lenhossék, Béla Vikár, Sándor Giesswien, Gyula Sebestyény ve Ignácz Kúnos idi (Seres 2006: 156).

Esir kamplarına girişin, orada ikamet etmenin birçok resmî iznin çözüme kavuşmasıyla gerçekleştiğini Macar Etnografya Müzesi Arşivi'nde[1] (MNM EA 19821.sz: 20-22; bk. Ek.1) ve Macar Bilimler Akademisi Arşivi'nde bulunan belgeler ortaya koymaktadır (MTA K.t., Ms. 373/12).[2] Kúnos'un[3] henüz

1 Ignácz Kúnos'un Éger esir kampına giriş izni, Éger 7 Temmuz 1916; Ignácz Kúnos'un Éger esir kampı için yemek kartı, Éger 1/31 Temmuz 1916; Ignácz Kúnos'un esir kamplarına giriş izni, Viyana. 23 Mart 1917.

2 Zsigmond Simonyi'nin Kúnos'a mektubu, Kúnos'un yazdığı cevabıyla, Balatonfüredifürdő, 19 Haziran 1915.

3 Ignácz Kúnos: (Hajdúsámson 22 Eylül 1860. Budapeşte 12 Ocak 1945): Dilbilimci, Türkolog, Macar Bilimler Akademisi 1. üyesi. 1885'ten itibaren beş yıl İstanbul'da yaşadı. Bu sırada Mısır'a, Küçük Asya'ya, Balkanlara gitti. Türk edebiyatının o zamana dek bilinmeyen malzemelerini topladı. Budapeşte Üniversitesi'nde ders verdi. 1890'dan itibaren Doğu Ticaret Akademisi'nde Türkçe dersleri verdi.1900'de Bernát Munkácsi ile ortak çıkardığı *Keleti Szemle* adlı derginin editörlüğünü üslendi.

daha önceki tarihlerde şahsi olarak da esir kamplarına girmek için uğraştığı şeklinde yorumlanabilecek olan Bakanlık Müsteşarı Vilmos Hayk'ın Kúnos'a 13 Eylül 1914 tarihinde yazdığı ve "Macar ordusunun Tatar tercümana şimdilik ihtiyacı olmadığından Kúnos'un talebinin kabul edilmeyeceği" yolundaki mektubu göz önüne alınırsa (MNM EA 19815 sz. 1415/1962: 326; bk. Ek.2)[4], esir kampına giriş sürecinin daha da uzun olduğu anlaşılmaktadır. Üsteğmen Vilmos Zwich'in Éger'den Kúnos'a yazdığı 21 Mayıs 1917 tarihli mektubu ise Kúnos'un kamptaki yemek ve konaklama meselesine açıklık getirmektedir. Buna göre Kúnos'un subay yemekhanesinden yararlanabilmesi için yemek kuponu getirmesi yeterli idi. Konaklama yeri olarak sadece bir oda tahsis edilebilirdi (MNM EA 19815.sz: 558).

2. Ignácz Kúnos'un Esir Kamplarında Yaptığı Çalışmalar

Kúnos, kamplara giriş amacını şöyle açıklamaktadır:

> "Kanın sel gibi aktığı savaşın üç yazını, Tatarların bizimle benzer olan deyimlerini araştırmak, adetlerini, etnik özelliklerini incelemek ve iç dünyalarının şarkılardaki, masallardaki, efsanelerdeki şiirsel ortaya konuş biçimlerini kaydedebilmek amacıyla imparatorluğumuz içerisinde bulunan esir kamplarında geçirdim. Çünkü diyebiliriz ki Dünya Savaşı, çokça bilimsel derlemeler yapmayı sağlayan imkânlarını ayağımıza getirmiştir. Savaş meydanlarının kan çiçeklerinden yeni kültürel görevler filizlendi ve yurttaki araştırmalar neredeyse sonu görünmeyen uzaklıktaki materyalleri yakınımıza getirdi. Çok renkli Tatar dil edebiyatının, dil ve etnik depolarla zenginleşen koridorları önümüzde açıldılar." (Kúnos 1918: 143).

Bilimsel araştırmalarının sonuçları Almanca, İngilizce ve Türkçe olarak da yayımlandı. Eserlerinden bazıları şunlardır:
Három Karagöz-játek, Budapest. 1886.
Oszmán-török népköltési gyűjtemény, (I,II., Budapest, 1887-1889)
Török mesék, Budapest, 1889.
Kisázsiai török nyelvjárások, Budapest, 1892.
Köroğlu Ázsia rablóhősének regénye, Budapest 1893.
Naszreddin Hodzsa tréfai, Budapest 1899.
Ada-Kalei török népdalok, Budapest 1906.
Halk Edebiyatı Numuneleri Türkçe Ninniler, İstanbul, 1925.
(Ayrıntılı bilgi için bk. Yy., (1967), "Ignácz Kúnos", *Magyar Életrájzi Lexikon*, Első Kötet, Budapest: Akadémiai Kiadó, s. 1032-1033.

4 Bakanlık Müsteşarı Vilmos Hayk'ın Kúnos'a mektubu, Budapeşte 13 Eylül 1914. "Kúnos Ignácz tud. hagyetékából származó levelézes egy része: Magyar nyelvű levelek, 5. Kötet.

Böylece Kúnos'un ifadesiyle,

> "…bahar ayında, savaşın başlamasının onuncu ayında dil araştırma çalışmaları başladı. Kenyérmez**ő**'deki esir kampında başta Kırımlılar ile Kazan bölgesinden gelenler toplanmışlardı. Batı Türklerine en yakın olan Kırım Tatarları ilk olarak dil araştırmaları içine alındı. Ayrıca bu dil sahası Rus bilim çevreleri tarafından da en az faydalanılanı idi. Ve asıl Kırımlıları deniz boyunca uzanan ve daha kuzeydeki sahalarda yaşayan Kırım Nogaylarının dilinden ayıran bu dilin varyantlarının ses ve kelime haznesine ait özellikleri daha az tespit edilmişti." (Kúnos 1916: 210).

Kúnos Kırım'la ilgili derlemelerinin çok yönlü olarak tamamlanmasını rahatlıkla sürdürdü. Estergom'daki kamptaki çok daha değerli insan malzemesi iç yaşamlarındaki kültüre de daha yakın olmayı sağladı. Bazı önyargılarla mücadele etmek ve onların kültürel çalışmalarına fayda sağlayan bilimsel çabalarına karşı güven uyandırmak buna yol açmıştı (Kúnos 1916: 214). Burada fonetikle ilgili derlemeyi öğretmen József Balassa'nın yardımıyla devam etti. Fonogram Arşivi'nin başındakiler de kayıt cihazları ile birlikte bu kampa geldiler. Çoğaltılan plakların birer orijinalini ve dil araştırmalarının geleceğe temel oluşturacak olan bir örneğini kendileri için temin ettiler (Kúnos 1916: 224). Kúnos (1916: 224) "dünya tarihini ilgilendiren olayların ülkelerinde sahnelenen bölümlerinin pek çok hatırası ve folklorik mirasları" olarak nitelendirdiği kamp yaşamının farklı yönleri ve orada bulunabilen Tatar tipleriyle ilgili aşağı yukarı 200 fotoğraftan bahsetmektedir.

O, Éger'deki esir kamplarında da derleme çalışmalarını sürdürdü (Kúnos 1916: 213). Burada toplanan folklorik malzemenin fonetik olarak bilinmesini mümkün kılabilmek ve öğretmen Pöch ile farklı Tatar diyalektlerinin bazı dil denemelerinden kayıt yapabilmek için Viyana Kraliyet Akademisi Plak Arşivi'nde bulundu. Gerekli kayıt cihazları ve kulaklıklar kısa sürede geldi. Ve kayıt işlemlerine başlandı. Kısmen nesir, kısmen melodiler eşliğindeki şarkı metinlerini yaklaşık yirmi plağa kaydettiler. Bunlardan Kırım, Kazan, Mişer, Başkır, Nogay ve Kumuk dillerindeki malzemenin kaydı aynı yere yapıldı. Hem kavrayış hem de şarkı söyleme yeteneği olan insanları bulmak gerektiğinden başlangıç biraz zor olmuştu. Bunun yanında şarkısı söylenen parçanın yazılandan ayrı olmaması ve şarkı söyleme veya (nesri plağa) okuma esnasında duraklama olmaması için sürekli dikkat etmek gerekiyordu (Kúnos 1916: 224). Kúnos derleme işinde kendisine en çok Kazanlı Veliof'un yardımcı olduğunu (1916: 220) belirtmektedir. Ayrıca kendisine yardımcı olan "çalışkan

malzeme derleyicilerinden bazı şahsiyetleri hafızasına nakşettiğini" vurgulamakta, "işine destek olup, bilimsel çalışmalarını kolaylaştıran bazı Macar ve Avusturyalı subaylar da" kamp yaşamının askeri disiplinle çevrelenmiş ortamını araştırmacılar için bir ev haline getirdiklerinden bu işin bir parçası gibi görünmektedir (Kúnos 1916: 226). Tek zorluğun Kúnos'u zaman zaman sıkıntıya sokan maddiyat olduğu anlaşılmaktadır (Seres 2006: 176,181,182).

3. Ignácz Kúnos'un Esir Kampları ve Burada Yaptığı Çalışmalarla İlgili Macar Bilimler Akademisine Sunduğu Raporlar ve Türkoloji

Kúnos esir kampları ve her iki esir kampında yaptığı çalışmalar hakkında yazdığı raporunu 3 Ocak 1916 tarihinde yapılan Macar Bilimler Akademisinin toplantısında sundu. "Jelentés a mohamedan fogoly táborokban végzett tanulmányokról" (Müslüman Esir Kamplarında Yapılan İncelemeler Hakkında Rapor) adı altında Akademiye sunulan bu rapor, aynı yıl *Budapesti Szemle* dergisinde "Tatár foglyok táborában" (Tatar Esirlerin Kampında) adı ile yayınlanmıştır. (bk. Ek.3) *Budapesti Szemle*'de yayınlanan rapor ile hemen hemen aynı içerikte olan rapor "Tatár foglyaink táborában" (Tatar Esirlerimizin Kampında) adı ile daha sonra Magyar Figyelő'de yayımlanmıştır (bk. Kúnos 1916: 209-227; 1918: 140-153). Bunlar göz önüne alınırsa Kúnos, Tatarlar hakkında geniş bilgiler vermektedir. O, Tatarların antropolojik özelliklerini belirterek, "dünyanın en cengâver halkı olması ve akılcılıkları" gibi özelliklerini sıralamakta ve şöyle demektedir:

> "Bugünkü Tatarların mizacı daha ziyade onurlu bir biçimde saygıdeğer, içe dönük, beraberindekilerle dostça ilişkiler içerisindedir ve onlar neşeli cemiyetleri severler. Dost canlısı ama konuşkan değil, düşünceli ama hürmetkâr değildirler. Yüzyıllarca geriye uzanan tarihlerinin geçmişi, dönüm noktalarıyla doludur; millî kahramanlarının baştan sona sıralanışı olaya merak ve eğilim uyanmasını sağlar. Geçmişindeki pek çok savaşçının millî kahramanlıklar gerektiren yaşamları ise efsane hâline gelmiştir. Başta Kırım ve Kazan halk söylencelerinin tarihî geçmişleri vardır. Kağanların tarihî zaferleri, efsanelerin güncelliğini koruması (onları) millî şarkılar hâline getirdi. Geçmişte yapılmış olan savaşlarda geçen olayları başka başka kahramanlara mal ederlerdi. Kahramanın Macarca "kahraman-bátor" sözüyle eşleşen adı "batır"dır. O, doğaüstü güçlerin büyülü topraklarında mucizevi bir şekilde ve kahramanlıklarının sayısını arttıran süreçte müca-

> dele eder. Kahramanlık içeren olayların dokusu neredeyse destansı düzeye çıkar ve yiğitçe yapılan mücadelenin kahramanları, epik kahramanlar seviyesine yükselir." (Kúnos 1918: 148).

Kúnos, Rus iktidarının yakınlığının Kırımlı kavimlerin millî bilinçlerini ve dinî birlikteliğini zayıflatsa da Kazan Tatarlarının uzun zaman önce uyanan milliyetçiliğinin hız kazandığını, ilk sırada millî Tatar edebiyatını Kazanlıların vücuda getirdiğini, Müslümanların uyanmasına hizmet eden bu kutsal kültür savaşını onların başlattığını ve Osmanlıları etkilediğini vurgulamaktadır. "Kazanlı Tatar esirlerin daha değerli özlerine yaklaşma ve Tatar toplumunun önder şahsiyetleriyle neredeyse arkadaş denecek şekilde yakın temasa geçme fırsatı yakalayan" Kúnos "bu şahsiyetlerin dillerinin edebî gücüyle ve ırklarının özelliklerine güvenerek Osmanlı'nın karışmış dilinden ve güçlü bir şekilde gelişen Avrupa etkisi altında gelişen edebiyatından bağımsız olarak tek bir Tatar kültürü oluşturulması için çaba sarfettikleri" izlenimi edinmişti. Neredeyse orada da küçük bir Kazan kültürü oluşmuştu. Edebî sorunlar hevesli ama alışılmış tartışmaların konusu hâline geliyordu. Onlar dilin sadeliğinin ırk farkları yaratan sorunları üzerinde kafa yorarak, millî halk dilinde söylenen Tatarca şarkılara ödüller veriyorlardı. Bunun yanı sıra "esir kampının edebî pazarına" Rusya'daki yurtlarında alışmış olduklarına uygun olarak, gizlice hazırlanan ve elle yazılan dergiler giriyordu. Broşürün adı *Kiçirek Cuvatkıç* (Küçük Teselli) idi. Dünya savaşını, Avrupa kültürünün üstün oluşunu, Rus kültürünün geri kalışını, insanların özgürlüğünü ve İslam dininin gelecekteki sorunlarını konu eden derginin köşe yazılarında tekrarlanan teması savaş izlenimleri, esarete düşüşleri ve esir kampındaki yaşamlarının acı tatlı yanlarıydı. Edebiyat bölümü sürekli bir sütundu. "Kadınların Feryadı" adıyla yayınlanan şiirlerden birisinin okuyucu ve dinleyiciler üzerinde farklı bir etkisi vardı (Kúnos 1916: 214-216). Kúnos'un ifadesiyle "tipolojisinde Çerkes ve Osmanlı kanının karışımının bazı özelliklerini gösteren Kırım Tatarlarının edebî yaşamı artık yok denecek kadar azdır. Okula gidenler, okuma yazma bilenler İstanbul kültürüne meyleder, Osmanlı edebiyatı ile beslenir ve manevi ihtiyaçlarını da Boğaz'daki kaynaklar karşılar. Büyük Kırım'da edebiyat alanında entelektüelliğin herhangi bir izine rastlanmazken, İslamın kültürel akımları, yarımadanın yumuşak kumlarında boğulur." (Kúnos 1918: 148).

Kúnos, Kırımla ilgili derlemeleri sırasında esirlerin güvenini kazanınca onların "günlük tarzı notlarını, manevi hayatlarını yaşayan Müslüman ve Tatar oluşlarının ırk ve dinsel bilincine yeterince saygı gösterilmeyen değerlerini kendisiyle paylaştıklarını belirterek" uzun aylar boyunca izlenimlerini yazan

Kırımlı Tatar esirlerden birisinin günlüğünden söz etmektedir. (1916: 214). "Ayaklar altına alınmış Tatarlığın kaderine matem tutan bu günlük" bir askerin esir düşüş süreci, Rusya'nın Tatarlar üzerindeki baskısı ve onların sıkıntılarını yansıtması açısından oldukça değerlidir (bk. Kúnos 1918: 141; 1916: 216-219). Kúnos'a göre (1918: 142) "günlüğünü sadakatle kaleme alan Tatar asker ve onunla birlikte esarete düşen Müslüman yurtsuzların her biri böyle düşünmekteydi." Kúnos bu günlük parçalarını savaşın ilk yılında Éger'de bulunan kampta, savaşın ilk yazında yazıya geçirmeyi başardı.

Kırım efsanelerinden bahseden Kúnos ,"Ekeyet" olarak adlandırılan halk masallarının neredeyse en güzellerini derlediğini vurgulayarak şöyle demektedir:

> "Bu tür halk geleneklerinde efsanevi dönemlere ait olay örgüleri birbirine karışır ve Kırım Tatarlarının dünyasında Avrupa'nın masal zenginliğinin lafı bile olmaz. Hanların oğulları, şehzadeler, masalsı ülke yollarına doğru yola çıkarlar ve Melek İlona'nın bahçesinin sihirli ağaçlarında üç gece boyunca uyumayan muhafızları olan Tatar Argyiluslar durur. İlginç metinler içerik olarak da sözlük malzemesi toplama bakımından da büyük fırsatlar yaratırlar. İçlerinden pek çoğu bugüne kadar bilinmeyen, bazı Macarca kelimelerimizin karanlık kökenini gün ışığına çıkaracak verilere sahiptir." (Kúnos 1916: 212).

Raporda Tatarlara ait diğer folklor malzemeleri konusunda da geniş bilgiler verilmektedir. Buna göre:

> "Kazan Tatarlarının halk şiiri, edebî değerler bakımından da Kırım ve Volga bölgesindeki Tatarların halk edebiyatının ürünlerini geçer. Şarkıları sonu gelmeyecek kadar çok, efsane ve masalları renkli ve folklorik değerler açısından eşleri bulunmazdır. Kırım türkü ve şarkıları geçmişteki duyguları o dönemdeki canlılığıyla anlatmaktadır. Kazan melodilerinin çoğu, birer ciddi düşüncenin şairce kurduğu çerçevesi hâline gelmektedir. Kırım Tatarları eğlenerek, Kazan Tatarları ise düşünceye dalarak şarkı söyler. Kazanlıların tarihî geçmişine ait gelenekleri muhafaza eden bu efsanevi söylencelerde de derin birer düşünce gizlidir. Halk söylencelerinde de soyunun bazı kahramanlarının, halk masallarında ise kahramanların bazı olağanüstü hareketlerinin resmigeçidini yapar. Tüm bunları ise öyle bilge ve duygular bakımından güçlü bir dille söylenir ki bu dilin şivelerine edebî dile dönüşen bir ağırbaşlılık verir" (Kúnos 1916: 219-220)."

Bu bakımdan Kúnos (1916: 220) "Ak-börü (Ak Kurt) efsanesini" neredeyse ustaca yazıya geçirdiğini, Kırım Türklerinin iki şivesini zengin halk şiiri malzemesinde bir araya getirdiğini (Kúnos 1916: 211) açıklamaktadır.

Kúnos, esirlerin hüzünlü dünyalarını türkülerle ifade ettiklerini belirterek, sık sık bunlardan örnekler vermektedir (bk. Kúnos 1918: 142, 143, 150). Kenyérmező kampındaki şairliğe meyilli İsa'nın, Derviş Mustafa gibi esirlerin hüzünlü türkülerini dinleyen (1916: 212) Kúnos esir kamplarında gramofon plakları sayesinde pek çok tatlı, buruk melodiyi ölümsüzleştirmeyi başarmıştır (Kúnos 1918: 142). Bu tatlı buruk melodiler "savaştaki çarpışmaların yakınmalarına dönüşüyor ve Estergom'daki esir yurdunda Macarca sesler, Tatarca ağıt yakanların iç çekişlerini tekrar ediyordu (Kúnos 1918: 142; 1916: 211):"

> "Krakow yolunun taş sokağı / Göğe yükselir berk kalesi / Macar askeri yağdırır bize / Çelik kola çelik kılıcı / Demiryolu akar gider / Vagonların ardı sıra / Böyle gittik Macarlara / Esarete Estergoma / Cılız dallar gibi koptuk / Feryat figan ede ede /Macar toprağında olur mu acep / Mezarımızda bir şahide / Polkonnik idi önderimiz / Dere oldu aktı al kanımız / Karpat dağları arasında / Eridi bitti hayatımız."

Kúnos'un kaydettiği "balalaykanın tellerinden yükselen" bir nakarat, esarette olan insanların hislerini özetleyecek niteliği ile dikkat çekicidir: "Ağlama babam, ağlama anam / Macar yurdu oldu esaret yuvam." (1918: 142; 1916: 211).

Esarete düşüş sürecini yansıtan bu satırlardan başka, Kúnos "bir Ramazan ziyafeti sırasında memleket özlemine, memleketlerinin kederle yayılan nağmelerinde" (1918: 149-150) tanık oldu. Kúnos'un ifadesiyle:

> "… Dinleyicilerin büyük kitlesini gizemli bir sessizlik kapladı ve şarkı okunmaya başlanır; duygular depreşir, bakışlar buğulanır, dudaklar titrer. Yurt için yakılan ağıtların acıları, öksüz kalmış olanları hüngür hüngür ağlatır ve evlilik sevgisine susayan dudakları şikâyetlerle titreten bir esaret şarkısı ortaya çıkar. Zavallı esirlerin muhayyilesinde peçelere bürünmüş kadın hayali canlanır ve sevdiği kadının eşine olan özlemi sebebiyle bu haletiruhiyeye ağlar. Yalta kıyıları sanki canlanır ve Bahçesaray'ın yeşilliklerinde, kadınların acılarını şu şekilde şakıyarak sanki masalsı bülbül dile gelir:

> "Yalta'dan eser yel / Boran patlar denizin kıyısından / Sel gibi yağmur yağar / Ağaçları ıslatır, toprağını yıkar / Saçımı yel olur uçurur / Beyimin derin iç çekişi / Sanki nehir olur çağlar / Beyimin kanlı gözyaşı" (Kúnos 1918: 150).
>
> "Esirlerin haletiruhiyesini dile getiren bu satırlardan" sonra onların milli danslarıyla ilgili bilgi vererek, onları şöyle tarif etmektedir: "Gülerken ağlıyorlar, ağlıyorken gülüyorlar!" (Kúnos 1918: 150-151).

Kamplarda orta oyunu ve tiyatro ise esaret hayatının bir parçası olmuştu. Kúnos'un gözlemlediği üzere Kırım ve Kazan Tatarları daha asil eğlencelerle zaman geçiriyorlardı. Şöyle ki:

> "Halka şeklinde sıralanmış büyük topluluk, oyuncularının halka şeklinde meydanda görünmesi için dakikaları sabırla bekler. Fantastik bir ucube yaratık yuvarlak meydanın ortasında atlar ve bir renk cümbüşü içinde Rus üniformasına, hayvan postlarına bürünerek ve kadın giysileri giyerek oynayan grup Rus askerlerinin günlük yaşamlarının tuhaflıklarını taklit ederek oyunlarını genellikle Tatarca deyimler karıştırılmış ve anlamları değiştirilmiş Rus dilinde sergiler. Çoğu kez kâğıt tacı altında titreyen çar veya herhangi tanınmış bir politikacı veya bir ordu komutanı, komik sahnelerin merkezinde yer alacak ve seçilen diyaloglarda çoğunlukla güncel olan Rus alt kültürünün acayiplikleri ortaya konulacaktır."
>
> Seyirciler arasından "Rasputin kendini bırakma", "Goremikin kulaklarını kabart" şeklindeki tezahürat, memnun olan seyircileri yüksek sesli kahkahalar atmaya sevk ediyordu. Oyunun sonunda, kadın kılığına girmiş delikanlıların bir adım arkasında bitkin düşen taçlı atalarını döndürdükleri bir dans oluyordu. Bu esnada hareketlenen büyük kalabalık meydanda küçük gruplara bölünürken, günlerini akşam gezintileriyle sonlandırırlar, askerî boru çalınır ve yurtsuzlar, rüyalarında yurtlarının büyülü görüntülerini görmeyi umarak barakalarına dönerler." (Kúnos 1918: 151).

Tiyatro oyun yazarları, aynı zaman da tiyatro oyuncuları da Kırım ve Kazanlılardan oluşuyordu. Tiyatro ekipmanları kısa sürede hazırlanmış, sandık odalarından eski giysiler çıkmış ve Kırımlı bir imamın eseri olan ilk Tatar drama şiirsel ilhamını Kırım Hanlığı'nın görkemli zamanlarından, Ruslar-

la olan savaşlarının tarihî geçmişinden almaktaydı. Kadın rollerini de doğal olarak erkekler oynadılar. Bir sezonda, Rus ve Tatarların toplumsal yaşamından aldıkları komedilerle süslenmiş ama ciddi arka planları olan drama ve trajedi dizilerinden oluşan on tiyatro oyunu sahneye konuldu. Oyuncular (kahramanların) yaşlarına uygun ve ihtiyaç hâsıl olduğunda kendi evlerinden getirdiği renkli, kenarları tırtıklı giysilerle rol yapıyorlardı. Gösteri aralarını, Tatar müzisyenler doldurmuşlar, hâlinden memnun olan seyirciler ise rolünü oynayan kişilerin sözlerine ve sonuna kadar dikkatlice izledikleri hareketlere bağlanmışlardı (Kúnos 1918: 152).

Kúnos, Tatarlar hakkında uzun bilgiler vermesine rağmen Başkurt, Türkmen, Kumuk, Avar, Oset ve Gürcülerden daha az söz etmektedir. Kunos'un onlar hakkında verdiği bilgilere göre:

> "Başkurtlar'ın saf oluşlarına dair memleketlerinin de şakayla karışık bir ünleri vardır. Türkmenler kültür konusunda onların aşağısındaydılar, kaderciydiler. Kumuk, Avar, Oset ve Gürcü olanlar serbest esarete cüretkâr bir karşı duruşla dayanıyorlardı. Cihat politikası onlar üzerinde hiç etkili değildi. Onlar kampların en cesur eğlenen kişileriydiler. Çalgılar çalmaya başlayınca neşeyle dönmeye başlarlar ve Ruslara özgü halk dansları yaparlardı. Vahşi tutkular yüzlerini ve hareketlerini etkiler ve cüretkârlıkları çoğu kez kanlı vuruşmalara sebep olur, kaynayan kanları baraka hapishanelerinde durulurdu." (Kúnos 1918: 146-147).

Kúnos Mişer'ler hakkında ise ayrıntılı bilgi vermektedir (Bk. 1918: 145-146; 1916: 221-223). Éger kampında yapılan antropolojik ölçümler sırasında "bir gün farklı bir Tatar tipinin dikkat çektiğini" vurgulayarak onları şöyle açıklamaktadır:

> "Ölçüm masaları ve aletlerin önünde tıknaz, çoğunlukla kısa ve orta boyda, büyük çoğunluğu sarışın ve göz rengi maviye çalan bir insan çeşidi belirdi. Denilebilir ki Kafkaslar'ın dışında Moğol hatlarına sahip olmayan seyrek ve sarıya dönük kahverengi renkte sakalları olan yegâne gruptu. Kendilerini çoğunlukla "Mişer", orada burada ise "Tipter" (Tatar boy adları) olarak kabul ediyorlardı." (Kúnos 1916: 221).

Kúnos'a göre "Mişerler Müslüman yaşam biçimine en az uyanlardı. Dolandırıcılıkları dillere destandı ve ticari yetenekleri bilinmekte idi." (Kúnos 1918:

145). Kúnos "dış görünüşü de ilginç olan bu halkın dil kullanımına tanık oldu. Çünkü onların dilleri ve halk olarak yaşantıları üzerine o zamana dek bilinenler eksikti. "Mişer" kelimesinin kendisi de Macarların bakış açısından araştırma yapan bilginleri uğraştırmıştı. Bu kelime sanki "Megyer" kelimesine dil bakımından uygun olanıydı. Ruslara karışan dilleri giderek Ruslaşan Mişerler, günlük ifadelerinde de Rusça ifadeler ve Rusça deyimler kullanıyorlardı. Dilleri başta fonetik bakımdan ilgi uyandırıyordu. [ç] sesi yerine belirli referanslarda [cz], [c] yerine [dz], [y] yerine özellikle kelime başında [gy] sesini telaffuz edebiliyorlardı. Kültür bakımından düşük seviyede bulunan Mişerler İslam dininin de daha çok formalitelerini biliyorlardı." Kúnos Mişerlerden, konusu "Joka Şeytanı" adlı masal objesiyle neredeyse aynı olan halk masalları malzemesini derledi. Yer ve şahıs adlarının da yer aldığı bu küçük derleme Kúnos'a göre oldukça eğitici idi. O, İslamiyet öncesi dönemleri hatırlatan şahıs isimlerini ve Rusların verdiği yer adlarını da derledi. Bunlardan eski tarihi dönemlere ait aydınlatıcı bilgiler çıkarılabilirdi (Kúnos 1916: 221-223).

Çeşitli müzik aletlerinden ve onlarla olan sorunları çözmeden şaşırtıcı bir beceriyle anlayan Mişerlerin türkü söyleme istekleri, oynamaya eğilimli mizaçları vardı. Bu özellikler türkü derlemek için mümbit bir kaynak sunuyordu. Daha kısa, çoğunlukla 4 satırlık şarkılarını "cır" olarak adlandırıyorlardı. Bunlar içerik olarak da diğer Tatarların daha ziyade melankolik sesinden ayrılıyordu. Kúnos'un ifadesiyle "memleketlerinde bıraktıkları sevdiklerini ve kâh neşeli kâh hüzünlü maceralarını hatırlayarak Sibirya'dan köylerine, Ak İdil boyundaki dağlara, göç yollarında onlara eşlik eden türküleri sel gibi akıtıyorlardı." Bu sayede Kúnos'un yeterli sözlük malzemesiyle ve fonetik özelliklerin kaydıyla da tamamladığı derlemeleri, 100'den fazla Mişer türküsü ile zenginleşmişti (Kúnos 1916: 222). Kúnos "esirlik kaderinin yalnızlığı içinde yalnızca üzücü hatıraları Kama nehri boyundaki ustalarının hafızalarında silikleşen görüntülerini uzun uzun düşünerek duyguların telini titreten Mişerlerin, lavtalarına ses vererek dörtlü dizelerden oluşan şarkılarını duygusallaşarak söylediklerini" kaydederken "onların nakaratının sürekli olarak şöyle olduğunu" bildirmektedir (Kúnos 1918: 146):

> "Ak İtil'in suyu çağlar / Evciğimin avlusunda, / Ağlayan kızlar yas tutar / Akan suların boyunda; / Doldurur nehirleri ağıdın, / Sel bastırır gözyaşların / Şayet gidersen uzağa / Acı verir elemin."

Kúnos tanık olduğu Mişerlerin ortaoyunu hakkında ise şu bilgileri vermektedir:

"Mişer'in biri bir gün balalaykasıyla göründü. Sonra saçı sakalı karışmış ve komik giysiler giymiş iki üç kişi komik diyaloglarla konusu ülkelerindeki rejimin ve kamu düzeninin alaya alındığı bir halk oyununu sergilemeye başladılar. Tatar kelimesini Rusça anlamıyla değiştirdiler ve kâh Tatar kelimesini Ruslar yanlış anladılar kâh Rus kelimesini Tatarlar. Sözün özü Tatarların Rusçasını, Rusların da Tatarcasını anladığı tek şey aralarında barışı bozan birer parça yuvarlanan paraydı. Şarkıya balalayka eşlik etti, yuvarlanmayı bekleyen para ise oyunların sonuna kadar eğlence konusuydu. Herkesle ve her şeyle ticaret amacıyla ilgilendiler ve herhangi bir satışla ilgili bir girişim olmadığı için gün bitti ve sadece üzücü hatıralar esirlik kaderinin yalnızlığı içinde, Kama nehri boyundaki vatanlarının hafızalarında silikleşen görüntülerini uzun uzun düşünerek duyguların telini titretti:

> "Ak İtil'in suyu çağlar, evciğimin avlusunda, / Ağlayan kızlar yas tutar, akan suların boyunda!" (Kúnos 1916: 223)

4. Ignácz Kúnos'un Raporlarının Önemi

Ignácz Kúnos ve çalışmaları hakkında yayımlanan bir takım Türkçe yayınlarda onun Macar Bilimler Akademisi'ne sunduğu raporlar, Szilárd Szilágyi'nin Kúnos hakkında yazdığı tezi dışında[5] kaynak olarak kullanılmamış ya kısaca atıf yapılarak geçiştirilmiş ya da Kúnos'un daha çok Osmanlı Türkleri ile ilgili yaptığı çalışmalar gün ışığına çıkmıştır.[6] Macarcası " A török népköltés" olan[7] *Türk Halk Edebiyatı* adlı eserde Tatar esir kamplarından çok kısa bir şekilde söz edilse de raporlara atıf yapılmamıştır (bk. Kúnos 2001: 139-140, 148-154). Hâlbuki Kúnos'un Macar Bilimler Akademisine sunduğu raporları I. Dünya Savaşı'nda Tatar esirlerin sosyokültürel durumlarını yansıtmakta, Türk dünyasına ait dil ve folklor malzemeleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Macarların Türk dünyasına bakış açısını yansıttığı gibi, savaşın bütün şiddetiyle sürdüğü bir dönemde Macar bilginlerin kamplarındaki bi-

5 Bk. Szilágy S. (2007), *Ignác Kúnos Türk Folklor Araştırmalarında Bir Öncü*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı (Eski Türk Edebiyatı) Anabilim Dalı, Ankara, (Basılmamış Doktora Tezi).

6 Bu çalışmalar için bk. Radloff, W. (1998), *Ignác Kúnos, Proben Der Volkslitteratur Der Türkischen Stämme VIII*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 701; Kúnos I. (2001), *Türk Halk Edebiyatı*, Yayına Hazırlayan: Tuncer Gülensoy, Ankara: Akçağ Yayınları; Kúnos, I. (1998), *Türk Halk Türküleri*, Yayıma Hazırlayan Ali Osman Öztürk, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.; Kúnos, I. (2013), *Kazan Tatar Manileri*, Yayımlayan: Zsuzsa Kakuk, Çeviren: Mustafa S. Kaçalin, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; Hazai, G. (1976), "Ignác Kúnos'un Türk Folklor Araştırmasındaki Yeri", *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, Cilt. I, Ankara. s. 159-162.

7 Yy. (1999), *A török népköltés, Kúnos Ignác török nyelven tartott egyetemi előadásai (1925-26)*, Kiadta: Tuncer Gülensoy, Fordította Tásnadi Edit, Budapest: Terebess Kiadó.

limsel çalışma şevkini ortaya koyduğu için Macar Türkolojisi ile ilgili de fikir sahibi etmektedir (Kúnos 1916: 209-227; 1918: 140-153). I. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de bulunan esir kamplarında,esirler hakkında benzer araştırmalar yapılmadığı göz önüne alınırsa[8], bu iki raporun içeriği Macar Türkolojisinin dünyada neden söz sahibi olduğunu ortaya koymaktadır.

Kırım Tatar şarkılarını Ignácz Kúnos'un derlemesinden yayımlayan Zsuzsa Kakuk, 1993 yılında Türk Dil Kurumu tarafından basılan eserinde, Kúnos'un terekesinden söz ederken esir kamplarında derledikleri konusunda şu tanıtımı yapmaktadır: [9]

"1. Kazan Tatar halk masalları (232 kağıt) ve manileri (212 kağıt). Kúnos bunların hepsini Éger yakınındaki kampta, masalları 1916-1917, manileri ise 1915-1918 yıllarında derlemiştir.

2. Mişer Tatar halk masalları ve manileri (161 kağıt) ve bir lügatçe (15 kağıt). Bunlar da 1915-1917 yıllarında Éger'deki kampta derlenmiştir.

3. Kırım Tatar halk masalları (444 kağıt). Bunlar 1915'de Estergom'daki kampta derlenmiştir.

4. Küçük bir Kırım-Nogay lügatçesi, kısa bir nesir ve birkaç türkü (24 kağıt). Éger'de toplanmıştır."

"Kazan-Tatar Manileri'nin" Türk Dil Kurumu tarafından, daha sonra gene Zsuzsa Kakuk tarafından yayınlanması sevindirici ise de (bk. Kúnos 2013), zengin arşiv malzemesi ve Kúnos'un terekesi araştırmaları beklerken bunların ele alınmaması üzücüdür.[10] Zaten *Kazan Tatar Manileri* adlı eserde de değerli halk edebiyatı malzemesinin büyük bir kısmının daha yayımlanmadığı" ifadesi, bu zengin malzemenin araştırmacıları beklediği anlamına gelmektedir (Kúnos 2013: 6). Durum böyle iken Kúnos'un raporları da tarihçiler, dilciler, edebiyatçılar hatta antropologlar açısından önem kazanmaktadır (Kúnos 1916: 209-227; 1918: 140-153).

---

8 Bu konuda Mücahit Özçelik'in eserinde I. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de bulunan esirler, esir hukuku bağlamında ele alınarak esirlerle ilgili düzenlemeler ve esirlerin durumlarını düzeltmek için yapılan faaliyetler, ülkelerine iadeleri ortaya konularak değerlendirilmektedir. Bk. Özçelik,M. (2013), *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Esirler*, Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları.

9 Bk. *Kırım Tatar Şarkıları* (1993), I. Kúnos'un derlemesinden yayımlayan Zsuzsa Kakuk, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. V.

10 Bu konuda incelenen *Yurt Konulu Tatar Cırları* adlı eserde "*cırların alındığı kitap ve makalelerde*", s.22'de, Kakuk'un Kúnos'la ilgili eserinden alıntılar yapıldığı izlenimi verilse de bu kaynağa dipnotlarda rastlanamadı. Kaynakçada Kakuk'un kitabı kaynak olarak yazılmış olmasına rağmen, alıntıların sayfa numaraları gösterilmemiştir. (Bk. Şahin E. (1999), *Yurt Konulu Tatar Cırları (Giriş-Metin-Aktarma-Dizin),* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 710.)

Zsuzsa Kakuk "Kırım Tatar Şarkıları" (1993: VII) adlı eserde bu raporlar hakkında şu açıklamayı yapmaktadır:

> "Kúnos tarafından derlendiği halde ölümünden sonra daha başka malzemelerin ailesinde kaybolmuş olması muhtemeldir. Kúnos kamplara yaptığı ziyaretten ve oradaki çalışmalarıyla ilgili iki rapor yazmıştır. Bunlardan biri yayımlanmıştır. Tatár foglyok táborában jelentés a mohamedán fogolytáborokban végzett tanulmányokról- Tatar Tutsakların Kampında. Müslüman tutsakların kampında yapılmış çalışmalar üzerine rapor. *Budapesti Szemle* CLXV, 1916. Öbürü ise el yazısı halinde ailesinde kalmıştır. Bu raporlarda Başkırtlar'dan, Türkmenler'den ve Kumanlar'dan da söz edilmektedir. Onlardan derlenen malzeme bugün elimize geçmemiştir."

Kakuk, bu açıklamasında Kúnos'un 3 Ocak 1916 tarihinde Macar Bilimler Akademisine sunduğu raporun (Kúnos 1916: 209-227) hemen hemen aynı içerikte olan ve gözden geçirilecek 1918 yılında *Magyar Figyelő* adlı dergide yayımlanan raporundan söz etmemektedir (Kúnos 1918: 140-153). Bu durumda Kakuk'un "yayımlanmamış" ifadesini kullandığı rapor Magyar Figyelő'de yayımlanan rapor olabilir ya da "Başkurtlardan, Türkmenlerden ve Kumanlardan[11]" daha geniş bilgi veren bir rapor ise, adı geçen rapor gerçekten kaybolmuş olabilir. Çünkü Kúnos'un *Budapesti Szemle* ve *Magyar Figyelő*'de yayımlanan raporları incelendiği zaman, ikisinde de kısaca "Başkurtlardan, Türkmenlerden ve Kumuklardan" söz ettiği görülmektedir (Bk. Kúnos 1916: 209-227; 1918: 140-153).

11 Bu kelime, "Kuman" değil, "Kumuk" olmalıdır.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı sırasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na esir düşen ve Rus ordusunda çarpışan Türk-Müslüman (Kazan Tatarları, Kırım Tatarları, Başkurtlar, Mişerler, Nogaylar, Kumuklar, Türkmenler) askerlerin yerleştirildiği Éger ve Kenyérmező kampları Macar bilim adamlarının Türk halklarıyla olan ortak köken ve dil bağlantılarının araştırılması için neredeyse bir okul görevini gördü. Onlara dilbilim, antropoloji, folklor gibi çeşitli alanlarda araştırma yapmaları için imkânlar sundu. Bu imkânlardan yararlanan bilim adamlarından biri Macar Türkolog Ignácz Kúnos idi. Kúnos kamplarda zengin folklor malzemesi topladı ve çalışmalarını Macar Bilimler Akademisine rapor hâlinde sundu. Bu raporlar zengin dil ve folklor malzemesi içerirken aynı zamanda esir kampları, esirlerin durumu, esaret hayatı hakkında bilgiler vermektedir. Raporlar bu açıdan I. Dünya Savaşı'nın siyasi ilişkiler dışında var olan başka bir dünyanın varlığını, diğer bir deyişle savaşın insani boyutunu gözler önüne sermektedir. Kamplara giriş süreci ve yapılan çalışmalar Macar Türkolojisi'nin savaş döneminde bile ne derece etkili bir şekilde faaliyet gösterdiğini, aynı zamanda fikri bağlamda Turancılık akımının, bu çalışmaların itici gücü olduğunu ortaya koymaktadır.

Raporların zengin dil ve folklor malzemesini içermesi onun farklı disiplinler açısından da değerlendirilebileceği fikrini vermektedir. Bu, Türk tarihine olduğu gibi diline, folkloruna yeni bakış açıları kazandırabilir. Kúnos'un esir kamplarına girişi ve yaptığı çalışmaların arşiv belgeleri ve onun Macar Bilimler Akademisine sunduğu raporlar bazında ele alınıp tarih disiplini açısından değerlendirilmesi buna küçük bir örnek teşkil ettiği gibi, disiplinler arası iş birliğine dikkat çekmek amacı gütmektedir.

KAYNAKLAR

I. ARŞİV BELGELERİ

Magyar Néprajzi Múzeum **(**MNM), Ethnológiai Adattár (EA): Macar Etnografya Müzesi Etnoloji Arşivi.

Magyar Tudományos Akadémia Levéltéra (MTA): Macar Bilimler Akademisi Arşivi, K.t. Ms. 373/12.

II. KİTAPLAR

Kúnos, Ignácz (1998). *Türk Halk Türküleri*, Haz. Ali Osman Öztürk, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Kúnos, Ignácz (2001). *Türk Halk Edebiyatı,* Haz. Tuncer Gülensoy, Ankara: Akçağ Yayınları.

Kúnos, Ignácz (2013), *Kazan Tatar Manileri*, Yayımlayan: Zsuzsa Kakuk, Çeviren: Mustafa S. Kaçalın, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özçelik, Mücahit (2013). *Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'deki Esirler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Radloff, F. Wilhelm (1998). *Ignác Kúnos, Proben Der Volkslitteratur Der Türkischen Stämme VIII*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Szilágy, Szilárd (2007). *Ignác Kúnos Türk Folklor Araştırmalarında Bir Öncü*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı (Eski Türk Edebiyatı) Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi).

Şahin, Erdal (1999). *Yurt Konulu Tatar Cırları (Giriş-Metin-Aktarma-Dizin),* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Y.y, [Yazarı yok]. (1999). *A török népköltés, Kúnos Ignác török nyelven tartott egyetemi előadásai (1925-26)*, Kiadta: Tuncer Gülensoy, Fordította Tásnadi Edit, Budapest: Terebess Kiadó.

Y.y, [Yazarı yok]. (1993). *Kırım Tatar Şarkıları*, I. Kúnos'un derlemesinden yayımlayan; Zsuzsa Kakuk, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Y.y, [Yazarı yok]. (1918). *Jelentes a Magyar Keleti Kultúrközpont (Turáni Társaság) két évi működéséiről. Az 1918. Május 24-i közgyülésén tartott elnöki megnyitó és előadott ügyvezető igazgatói és titkári jelentések,* Budapest.

III. MAKALE VE RAPORLAR

Kúnos, Ignácz (1916). "Tatár foglyok táborában", *Budapesti Szemle*, CLXV Kötet, s.209-227.

Kúnos, Ignácz (1918). "Tatár foglyaink táborában", *Magyar Figyelő*, VIII, 1-5, s.140-153.

Munkácsi, Bernát (1916). "Jelentés az esztergomi fogolytáborban végzett votják nyelvi és néprajzi tanulmányaimról", *Akadémiai Értesítő*, Szerkeszti Heinrich Gusztáv, XXVII. Kötet, 2.Füzet, február 15. s.61-77.

Németh, Gyula (1931). "A Magyar Turánizmus", *Magyar Szemle*, XI, s.132-139.

Seres, István (2006). "Ujabb adatok Kúnos Ignácnak az I. Világháborús hadifogolytáborokban folytatott Turkólogiai kutatásaihoz", *Az Előkelő Idegen 3, III. Nemzetkőzi Vámbéry Konferancia*, összeállította Dobrovits Mihály, Lilium Aurum, Dunaszerdahely, s.152-194.

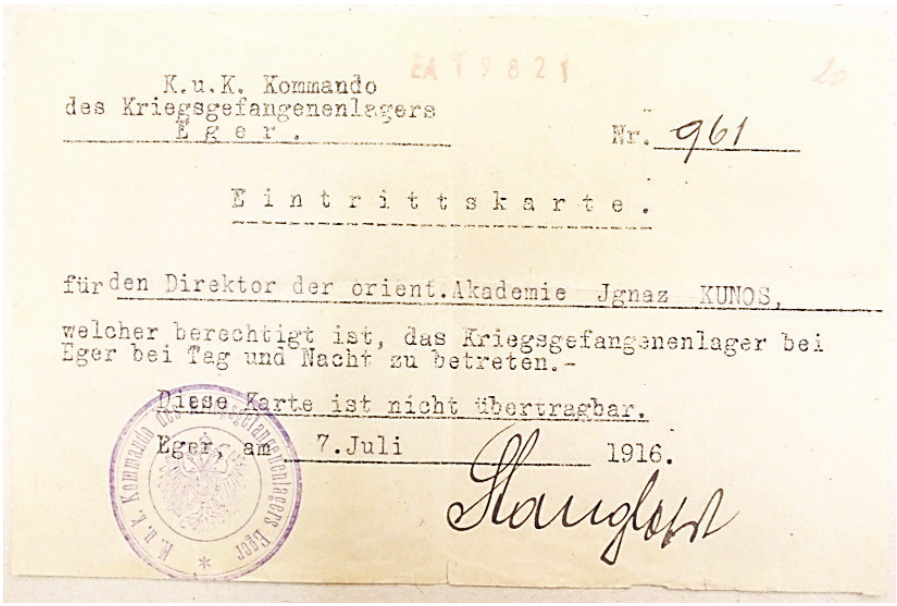
Y.y, [Yazarı yok]. (1914). "A Magyar Tudományos Akadémia Jegyzőkönyvei", Harminchetedik akadémiai ülés, Tizedik összes ülés, 1914. December 14-én, *Akadémiai Értesítő*, (a Magyar Tud. Akadémia Megbizásából, Szerkeszti Heinrich Gusztav), (25), Budapest, s.706-707.

Y.y, [Yazarı yok]. (1918). "A Turán olvasóihoz", *Tur*án, November-December, 9.-10. Szám., 1918, s.514-515.

Y.y, [Yazarı yok]. (1967). "Ignácz Kúnos", *Magyar* Életrájzi Lexikon, Első Kötet, Budapest: Akadémiai Kiadó, Budapest, s.1032-1033.

EKLER

Ek 1

K.u.K. Kommando
des Kriegsgefangenenlagers
E g e r.

Nr. 961

E i n t r i t t s k a r t e.

für den Direktor der orient.Akademie Ignaz KUNOS,
welcher berechtigt ist, das Kriegsgefangenenlager bei Eger bei Tag und Nacht zu betreten.-

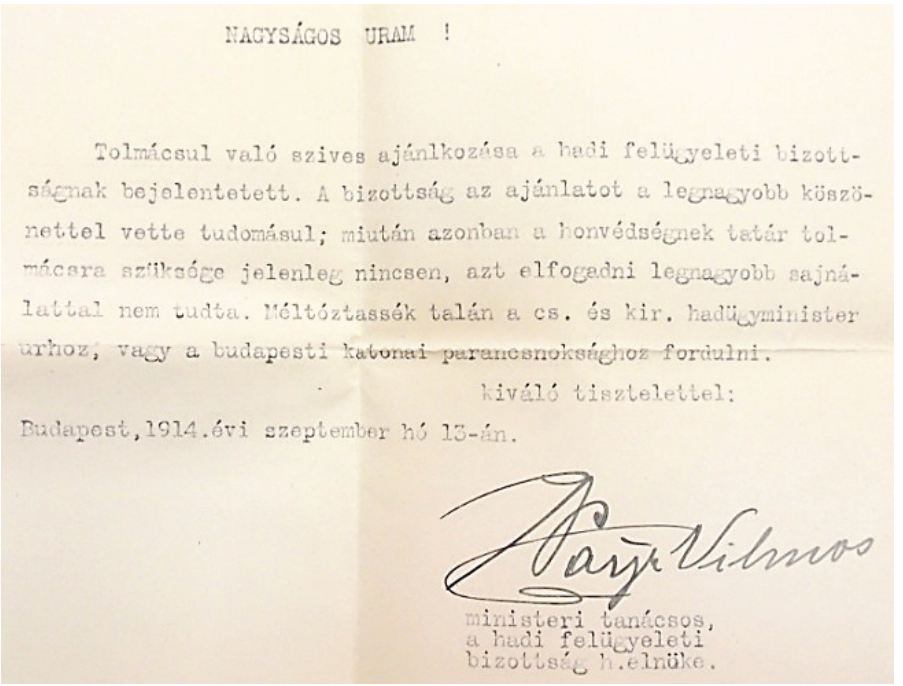
Diese Karte ist nicht übertragbar.

Eger, am 7.Juli 1916.

Ignác Kúnos'a Éger'deki esir kampına girme yetkisine sahip olduğunu bildiren 7 Temmuz 1916 tarihli giriş kartı.

(MNM EA 19821.sz: 20).

Ek 2

NAGYSÁGOS URAM !

Tolmácsul való szives ajánlkozása a hadi felügyeleti bizottságnak bejelentetett. A bizottság az ajánlatot a legnagyobb köszönettel vette tudomásul; miután azonban a honvédségnek tatár tolmácsra szüksége jelenleg nincsen, azt elfogadni legnagyobb sajnálattal nem tudta. Méltóztassék talán a cs. és kir. hadügyminister urhoz, vagy a budapesti ~~katonai parancsnoksághoz~~ fordulni.

kiváló tisztelettel:

Budapest, 1914.évi szeptember hó 13-án.

Hayek Vilmos

ministeri tanácsos,
a hadi felügyeleti
bizottság h.elnöke.

Bakanlık Müsteşarı Vilmos Hayk'ın Ignác Kúnos'a yazdığı 13 Eylül 1914 tarihli mektubu.

(MNM, EA, 19815 sz., 145/1962: 326).

Ek 3

TATÁR FOGLYOK TÁBORÁBAN.[1]

Török-tatár harczosokat vetett hozzánk a háború forgataga. Sok ezernyi tömegét annak a harczoló elemnek, mely főleg Kárpátunk érczfalazatánál omlott össze és a mely messze föld- és világrészek százféle fajzatával került legközelebbi közelünkbe. Két nagy csoportban nyert a mohammedán hadifoglyok nagy serege birodalmunkban elhelyezést. Az egyik, a kisebbik rész, az Esztergom melletti Kenyérmező-táborban találta meg barakkokban otthonát, a nagyobbik tömeg, ez idő szerint körülbelül harminczezer ember, a csehországi Éger mellett ütött majdnem városnyi terjedelmű tanyát. Akár egy-egy katonaváros, a megfelelő közigazgatással és a szükséges berendezésekkel. A kenyérmezei lankákon és az égeri völgykatlan közelében gyüjtötték egybe azokat a mohammedán vallású és tatár nyelvű hadifoglyokat, a kik az európai Oroszország legnyugotjától az ázsiai tatár területek legszélső keletjéig alkotják a tatárságnak szakadozott és csak nagyobb foltokban tömörülő sokadalmát. A legközelebbi nyugotról krimiek és kaukázusiak, a legtávolabbi keletről türkmenek és altájiak, maguk közzé ékelvén kazáni, nogáji, miser, baskir és csuvas tájszólásokon beszélő törzseket. Mily gazdag különbözőségei a kaukázusi és mongoloid ember-typusoknak és mily nyelvtörténeti becsű megőrzői részben még ismeretlen nyelvi és népismertető anyagok életeleven forrásainak. A közelünkbe kerülő nyelvbányáknak nem volt szabad kiaknázatlanul maradniok. Emberi erőnktől, főleg pedig időnktől telhetőleg fogtunk munkához, hogy

[1] Jelentés a mohamedán fogoly-táborokban végzett tanulmányokról. Felolvastatott a M. Tud. Akadémia 1916. évi január hó 3-ikán tartott osztályülésén.

Budapesti Szemle. CLXV. kötet. 1916. 14

Ignác Kúnos'un 3 Ocak 1916 tarihinde Macar Bilimler Akademisi'ne esir kampları ile ilgili sunduğu ve aynı yıl Budapesti Szemle adlı dergide yayımlanan raporu.

(Kúnos 1916: 209).